

Meester Arnoud en het stenen monster

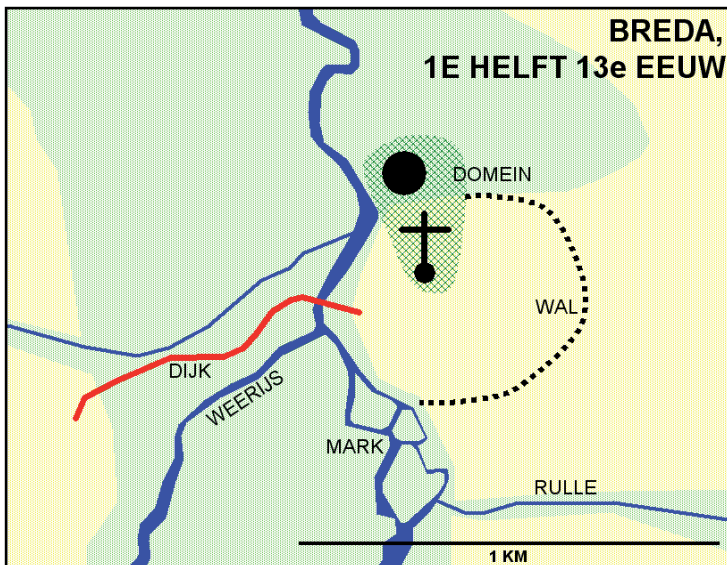
door

KAREL LEENDERS

Op de eerste mei van het jaar 1269 bezegelden de heer en vrouwe van Breda en de stad Breda samen een oorkonde waaruit blijkt dat er toen in Breda al een stenen kerk stond of toch minstens in aanbouw was.¹ In deze korte bijdrage ga ik na wat die oorkonde ons nog meer te vertellen heeft.

Breda in de dertiende eeuw

De stad Breda ontstond nabij de twaalfde-eeuwse (of oudere) burcht van de heren van Breda. Naar ik vermoed, heeft heer Godfried II van Breda ergens tussen 1198 en 1212 aan de nederzetting net buiten de valbrug van zijn burcht een bijzonder

1. Kaartje gemaakt uit het materiaal van Leenders, 2006. In groen het brede Markdal. In geel de hogere gronden. De burcht in het lage gedacht, de kerk op hoge grond. De omwalling grenst alleen de hoge grond af. De Rulle was toen nog de benedenloop van de Molenlei die uit Molenschot kwam. Ten noorden van de Haagdijk is de Donkvaart opgevat als benedenloop van een beekje dat uit Tuinzigt kwam: de Bredasewegloop volgens negentiende-eeuwse kaarten.

voorrecht gegeven: wie daar woonde of kwam wonen zou vrij zijn van de feodale banden die in die dagen nog op de plattelandsbevolking drukten.

Waarom ná 1198?

In of omtrent dat jaar verkreeg de heer van Breda alle rechten die de hertog van Brabant eigenlijk opeiste in westelijk Noord-Brabant van die hertog in leen.² De hertog oefende in het hem resterende deel van Brabant in de eerste jaren van de dertiende eeuw zijn rechten uit onder andere door bijvoorbeeld in Hoogstraten, Turnhout en Oisterwijk nederzettingen te stichten met eenzelfde vrijheidsstatuut als de heer van Breda aan “zijn” Breda toekende. De hertog gebruikte deze werkwijze om nabij ouderwetse heerlijke domeinen een aantrekkelijke nieuwe plaats te stichten, in de hoop dat de onderdanen van die lokale heer naar de hertogelijke “nieuwe stad” zouden overlopen. Het uithollen van oude lokale machten ten gunste van de hertog dus. De heer van Breda deed blijkbaar hetzelfde, misschien om naburige heren als die van Gageldonk dwars te zitten of om geen nadeel van die hertogelijke nieuwe plaatsen (*oppida libera*) te hebben, zoals het nabije Hoogstraten.

Waarom vóór 1212?

Op 25 februari 1212 was er een groot spektakel rond een overeenkomst tussen de hertog en de heer van Breda over tollens op de Schelde en de Striene bij Bergen op Zoom.³ De heer van Breda onderstreepte zijn belang daar met een stoet van 240 mannen uit zijn twaalf dorpen. De hertog zal ook niet alleen gekomen zijn, zodat het waarlijk een schouwspel geweest moet zijn. Zoals in die dagen gebruikelijk, werden twee oorkonden opgemaakt. In de ene beschrijft de hertog wat er overeengekomen is, en in de andere doet de heer van Breda dat. De teksten verschillen dus heel subtiel, maar ze melden beide dat de heer van Breda *oppida libera* rijk is: dus méér dan één. Om het simpel te houden, neem ik aan dat Breda en Bergen op Zoom de enige twee in de dertiende eeuw als stad functionerende plaatsen in het Land van Breda zijn.

Vanaf de vrijmaking van de nederzetting bij de Bredase burcht, zal er gewerkt zijn aan de uitbouw ervan. Er zullen mensen uit de omgeving toegestroomd zijn en die moesten onder dak komen. De burcht zal wel een kapel gehad hebben, maar er moest nu een stadskerk-op-de-groei komen. Dwars door het ongeveer een kilometer brede dal van de juist hier samenvloeiende Aa of Weerij (Gampel) en de Mark werd een verhoogde weg aangelegd, met een brug om in Breda te komen: Haagdijk en Tolbrug. Zo werd het oostwest-verkeer, dat tot dan ruim twee kilometer zuidelijker passeerde, naar de jonge stad getrokken. En er kwam een aarden omwalling met natuurstenen poorten om de groeiende nederzetting. Jawel, het werd al echt een stadje.⁴

Het charter uit 1269

Zoals gezegd, er werd aan de kerk gebouwd. De archieven zwijgen daar nogal over en de oorkonde van 1269 is eigenlijk de eerste die ons wat zicht geeft op de bouwactiviteiten. Het is dus interessant om te zien wat daar uit te halen is.

Wat staat er in die oorkonde? Het begint met de mededeling van de heer en vrouwe van Breda dat zij in overleg met de poorters van Breda handelen. Zij hebben een jaarlijkse uitkering, die aanvankelijk aan de kerk gedaan werd, verkocht aan *meister Arnout dien men heet van Couorden*. Verder wordt er van alles medegedeeld over het ontstaan van die uitkering, de bron van het geld en de manier van uitbetalen. Tenslotte is het charter bezegeld door heer, vrouwe en stad. De stad gebruikte daarvoor haar monumentaalzegel met de trotse tekst S[igillum] OPIDANORVM DE BREDA: zegel van de burgers van Breda.

De interessante gegevens zitten uiteraard in de details. De jaarlijkse uitkering aan de kerk van Breda bestond in 1269 al. Ze was bij wijze van aalmoes gesticht door de “voorvaderen” van Elisabeth, de vrouwe van Breda. Dat kunnen zowel letterlijk haar (voor)ouders zijn als ook haar rechtsvoorgangers. Haar ouders waren Hendrik IV en Elisabeth. Deze Hendrik IV was heer van Breda in de jaren 1246 - 1254. Grootvader was Godfried II die we al omstreeks 1198 tegen kwamen en die heer van Breda was van 1187/91 tot in 1216.⁵ Een van beiden zal de uitkering dus gesticht hebben. Over de stichtingsdatum zegt de oorkonde dat het was *tirthiet doen men makede den stenne moinster*, of in modern Nederlands: in de dagen dat men de stenen kerk aan het bouwen was. Maar pas op! Het woordje "maken" kan betekenen: creëren, voor het eerst maken, hier: bouwen; maar ook: herstellen, repareren; of zelfs: in orde maken, gereed maken. Hoe dan ook, wij weten niet wanneer men met dat werk bezig was en hebben aan deze “datering” dus niet zoveel. Wel is duidelijk dat er nu, in 1269, niet aan de kerk gewerkt wordt.

Zegt de uitdrukking *den stenne moinster* iets over het kerkgebouw? Het middelnederlandse woord *monster* heeft drie hoofdbetekeningen: klooster of kloosterkerk, kerk; een gedeelte van koopwaar dat als voorbeeld dient of tenslotte natuurlijk: het gedrocht. Het Middelnederlands Woordenboek⁶ laat zien dat het bij die eerste betekenis vaak gaat om kerkgebouwen met een bepaalde status: stichtskerk, domkerk, kathedraal. Het woord werd ook gebruikt voor heiligdom in het algemeen en voor kerk in het algemeen. De toch niet zo grote kerk van Zuienderkerke bij Brugge werd in 1263 “monster” genoemd.⁷ Dit geeft ons dus weinig houvast. De toevoeging *stenne* is dan duidelijker: het gaat om een stenen kerk.

De jaarlijkse uitkering bedroeg 30 schellingen en 4 penningen. Er wordt niet bij gezegd welke muntsoort het betreft, maar elders in de oorkonde is sprake van Leuvense penningen: de standaardmunt in Brabant in die dagen. Het jaarbedrag werd op Sint Maartensdag (11 november) uitgekeerd en het geld werd door de heer van Breda uit zijn cijns van Breda betaald. Er was in Breda inderdaad een St.-Maartenscijns, zodat uit de opbrengst daarvan nog dezelfde dag 30^s 4^d naar de Grote Kerk gingen.

Waarom?

In 1269 heeft de kerk van Breda "nood en oorbaar": er is kennelijk een financieel probleem. Om dat op te lossen gebeurt het volgende. De vrouwe van Breda, rechtsopvolger van de aalmoesgever, verkoopt het recht op het ontvangen van deze uitkering aan ene meester Arnoud van Coevorden. Die verkrijgt dat recht tegen een

nieuw gestichte erfpacht van 2 Leuvense penningen per jaar, te betalen op St.-Baafsdag, de andere cijnsdag in Breda. Het is wat dat betreft net alsof de vrouwe van Breda een stukje uit haar woeste gronden in cijns uitgeeft. Dit is een heel ongebruikelijke constructie bij een rente, maar de oorkonde laat zich toch niet anders lezen. Verkopen betekent dat de cijns op een of andere manier gekapitaliseerd is, waarschijnlijk volgens de factor 16 of 20. Dat levert dan bedragen op van 24 £ 5 schellingen en 4 penningen, of 30 £ 6 schellingen en 8 penningen.

Waarom? Ik denk dat de meester van Coevorden nog geld te goed had van de kerk van Breda, wegens zijn aandeel in de bouw. Dat kan zijn: geleverde materialen, geleverde arbeid of wegens een negatief saldo opgelopen als rentmeester van de bouw. Hij heeft er de kerk op aangesproken en die heeft geen baar geld. Kerk failliet? "Dat zal niet gebeuren", zegt de vrouwe van Breda en ze verzint een oplossing. Die bestaat eruit dat dit brokje jaarlijkse kerkinkomsten overgedragen wordt aan meester van Coevorden. Die heeft dan een mooi pensioenaanvullinkje en zeurt niet meer. De kerk kan het bedrag missen, want daaraan wordt nu toch niet meer gebouwd. Feitelijke kapitalisatie is niet nodig en dus zien we daarvan ook niets in de oorkonde.

Of heb ik het helemaal mis en kocht Van Coevorden gewoon een rente om op zijn oude dag een stabiel inkomen te hebben? Het is dan wel opmerkelijk dat voor zo'n gewone rente aan een gewone particulier de heer en vrouwe van Breda na overleg met de stad Breda in het geweer komen en de stad er haar beste zegel aan hangt. Je zou eerder een gewone schepenbrief verwachten. Ook blijft dan onverklaard waarom die rente weggehaald wordt bij de kerk en dat nog wel terwijl die kerk kennelijk (financiële?) problemen heeft. Neen, die Van Coevorden heeft iets te maken met de kerk en denkkelijk met de bouw ervan in eerdere jaren! Die bouw was waarschijnlijk een gezamenlijk project van de heer van Breda en de stad en daarom traden ze hier samen op.

Bouwgeschiedenis van de kerk

De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk, die nu helemaal opgepoetst staat te blinken in de zon, is een complex gebouw waarvan de bouw van het oudste nog bestaand deel, het koor, in 1410 begonnen is. De bouw- en inrichtingsgeschiedenis ervan werd in het vorige jaarboek nog uitvoerig behandeld.⁸ Moeilijker is het de bouwgeschiedenis van de voorgangers van de huidige kerk te schetsen. De vroegste vermelding van een mogelijke heer van Breda dateert uit de vroege twaalfde eeuw. Halverwege die eeuw is de heer van Breda al een figuur met regionale macht en invloed. Het is niet denkbaar dat hij bij zijn Bredase burcht geen kapel of kerkje bezat. Van de burcht ontbreekt archeologisch ieder spoor. De opwaardering van de nederzetting bij de burcht tot stad in de periode 1198 - 1212 lijkt een goede reden om ook wat aan de kerk te gaan doen. Dat zou dus een bouwfase in de eerste helft van de dertiende eeuw opleveren.

Archeologisch onderzoek in de huidige kerk bracht overduidelijk een bakstenen voorganger aan het licht en zelfs een behoorlijk grote. De kerk stond in ieder geval al in de dertiende eeuw op haar huidige plaats, meer precies in het huidige kerkgebouw, zoals zoveel andere kerken. Het schip van deze kerk was even breed als het huidige.

Aan deze bakstenen kerk zou een (deels?) tufstenen gebouw voorafgegaan zijn, met een toren die er een eind ten westen van stond en die mogelijk tot 1468 bleef bestaan.⁹ Mogelijk té enthousiaste dateringen plaatsen die kerk in de vroege elfde eeuw, dus een eeuw vóórdat we heren van Breda kennen. Het archeologisch onderzoek moet echter nog steeds in detail gepubliceerd worden. Hetzelfde geldt voor andere kerken in de omgeving, waaronder die van Oosterhout die ook al zo vroeg gedateerd lijkt te moeten worden en ook al vroeg een grote omvang had.

Nadere datering

De gedachte dat de meester van Coevorden betrokken was bij de bouw van de Bredase kerk levert extra gegevens ter datering op: de man was niet alleen in leven in 1269, maar moet op geld-verdien-leeftijd geweest zijn *tirthiet doen men makede den stenne moinster*. In 1291 blijkt dat hij overleden is. Stel dat hij in 1269 50 jaar was, dan was hij in 1249 al 30 en moet hij dus voor zijn 72e overleden zijn. Zijn werk aan de kerkbouw kan dus niet echt van veel eerder dateren! Opmerkelijk is bovendien dat in het uitvoerige testament van Godfried IV, heer van Breda, uit 1246 helemaal niets aan de kerk van Breda nagelaten wordt. Het hospitaal krijgt wél wat, maar de kerk wordt niet genoemd. Dat kan er op wijzen dat er toen niet aan de kerk gebouwd werd.¹⁰ Ik heb daarom de neiging om de bouw van de tweede Bredase kerk toe te voegen aan het rijtje van kenmerkende gebeurtenissen aan het begin van de “Explosieve Periode” die ik in de ontwikkeling van het Land van Breda meen te kunnen onderscheiden.¹¹

Wat gebeurde er verder met het charter?

De oorkonde uit 1269 wordt nu bewaard in het archief van het Bredase begijnhof. Hoe is het document daar terechtgekomen? Dit begijnhof werd voor het eerst vermeld in 1267, twee jaar eerder. De traditie wil dat het al in 1240 gesticht zou zijn, maar nog in 1270 sprak de Luikse bisschop van een nieuwe begijnengemeenschap. Kortom: dit speelde juist in de tijd van de oorkonde over meester Arnoud en het stenen monster. De begijnhofkapel werd in 1291 voor het eerst genoemd.¹²

Een veertiende-eeuwse hand schreef achter op het charter van 1269: *A, voer de borcht*, een latere hand zette er alleen nog een extra *A* bij. Een afschrift van het document is genoteerd in het cijnsregister en cartularium van het begijnhof onder de rubriek: *Eenen brief van XXX s. ende IIII d. Louensche*.¹³ Dit wijst erop dat het begijnhof deze rente is gaan innen. Belangrijker is dat het charter verbonden is aan een tweede, dat uit 1291 dateert.¹⁴ In die jongere tekst oorkonden twee schepenen van Breda dat Ida, de dochter van wijlen meester Arnold, met haar man en voogd Gerard van Hambroek aan de meesteres van het begijnhof ten behoeve van de Catharinakapel van het begijnhof¹⁵ de erfcijs van 30 schellingen en 4 penningen verkocht heeft. Die erfcijs wordt betaald uit de herencijs van Breda. Het is in deze tekst dat de begijnhofkapel voor het eerst genoemd wordt. De erfpacht, ooit gesticht ten gunste van de Grote Kerk te Breda, werd van nu af betaald aan de begijnhofkerk! In de door IJsseling gepubliceerde lijst van cijnzen die op Sint Maarten door het begijnhof geïnd werden en die omstreeks 1400 opgemaakt werd, staat deze cijns als 19^e genoteerd: *Item die heer van Breda 30s lovens ende 4 d*.¹⁶

Wat intrigeert is: wie was die *meister Arnout dien men heet van Couorden*? Deze aanduiding lijkt een oude vorm van wat naamkundigen een “herkomstnaam” noemen, een familienaam die verwijst naar de plaats waar de familie ooit vandaan kwam. Onderzoek in de namenvoorraad die bij de Volkstelling van 1947 geregistreerd werd, wees uit dat herkomstnamen in Noord-Brabant veel voorkomen. Het hoogste percentage werd in Teteringen aangetroffen. Bovendien is de oudste vermelding van de naam Teteringen zélf ook een herkomstnaam die in 1274 Antwerpen genoteerd werd.¹⁷ Kortom, herkomstnamen zijn en waren rond Breda heel gewoon. Ze zijn dat ook in het noorden van België, maar niet in Noord-Nederland. Nog zo’n herkomstnaam komen we tegen bij de schoonzoon van meester Arnoud: Gerard van Hambroek, genoemd naar de hoeve Hambroek in de hertogelijke heerlijkheid Gageldonk onder Princenhage.¹⁸ Gerard was waarschijnlijk van (lage) adel en dit huwelijk wijst er op dat meester Arnoud een man van enig aanzien geweest moet zijn. Deze vaststelling leidt tot wat beperkingen bij de interpretatie van zijn titel “meester”.

Wat is een “meester”?

Het woord “meester” (Latijn: *magister*) is zo’n woord dat veel betekenissen heeft, ook in de dertiende eeuw. De titel ‘meester’ had toen twee hoofdbetekeningen: iemand die de meesterproef heeft gehaald en dus meester-metselaar of meester-chirurgijn enz. was; en de academische titel *magister artium*. De artes-opleiding was een vooropleiding voor een universiteit. Na het behalen van die titel kon men een van drie faculteiten kiezen: rechten, theologie of medicijnen. Men gebruikte meester inderdaad als een soort titel voor priesters en vooral kanunniken van een kapittel. Arnoud van Coevorden was gehuwd en zal dus niet tot die categorieën behoord hebben. Meester is ook de titel voor een jurist, en als zodanig functioneert het zelfs vandaag nog. Zo liet de hertogin van Brabant haar rekening over de jaren 1263 – 1267 opmaken door *magister willelmus notarius*.¹⁹ Ook de rentmeester van het Watering van Blankenberge liet zich *magister* noemen.²⁰ De graaf van Holland liet zich in 1284 bijstaan door *meester Gherard van leyden onse clerc*.²¹ Uiteraard is ‘meester’ ook de volleurde vakman in een ambacht die leerlingen het vak probeert bij te brengen.²² Ook bestuurders van stedelijke gasthuizen en van uithoven van kloosters werden wel ‘meester’ genoemd.²³ Het Bredase begijnhof had, zoals we zagen, een meesterses.

In het voorafgaande heb ik stilzwijgend verondersteld dat meester Arnoud een volleerd vakman was, meer bepaald een bouwmeester. Hij zou de leiding bij de bouw van de kerk gehad kunnen hebben, of een deel van het werk gemaakt of geleverd kunnen hebben. Als we kunnen vaststellen waar meester Arnoud vandaan kwam, kunnen we misschien ook iets te weten komen over bouwtraditieinvloeden op de dertiende eeuwse Bredase kerk.

Waar lag Couorde ?

In Brabant?

Maar welk *Couorden* ? We denken direct aan Coevorden in Drenthe, maar er waren diverse Koevoort-toponiemen die net zo goed naamgevend kunnen zijn. Zo passeerde De Leurse Baan via de Koevoort aan de noordoosthoek van het Liesbosch de Bosloop, dat is de beek van Prinsenbeek. Nu is daar een duiker, maar vroeger moet dat een modderige doorwaadbare plek geweest zijn waar vaak koeien door gedreven werden. Die Koevoort is echter nog steeds onbewoond, daar zal de "meester" niet vandaan komen. De grens tussen de gemeeynten van Hilvarenbeek en Mierde werd in 1331 getrokken door de Koevoort.²⁴ Ook dat lijkt een onbewoonde plaats. In 1381 werd te Nijnsel bij St.-Oedenrode ook een Koevoort vermeld.²⁵ Twee meer bewoonde Koevoorden vragen onze aandacht.

In Drenthe?

Dan toch maar de stad in Drenthe? Dat is wel ver weg, hemelsbreed 190 kilometer! Coevorden was in de twaalfde eeuw al een bloeiende plaats met een Utrechtse dwangburcht. Dat is het probleem niet. Hebben ze in Coevorden misschien enig idee wie die "meester" kan zijn? Het blijkt dat de oude kerk van Coevorden, die even buiten de stad stond, in 1231 in vlammen opging toen bisschop Willebrand van Oldenburg een wraakactie uitvoerde. Daarna werd in Coevorden zelf een forse nieuwe kerk gebouwd, maar die werd in 1508 eeuw alweer verwoest.²⁶ Deze kerk was *schoon, met steen gewelft, hebbende twee regels pylaren en eenen hogen toorn*.²⁷ Nu staat op deze plaats een hervormde kerk uit 1641.²⁸ We stellen vast dat niet al te lang na 1231 in Coevorden een mooie kerk gebouwd werd, maar dat dit gebouw niet meer bestaat. Bij kerkbouw hoort een meester, en dat zou onze Arnoud kunnen zijn. Maar meer dan dat het mogelijk is, kunnen we er niet van maken.

Bovendien had Breda zover we weten in de middeleeuwen helemaal geen relaties met Drenthe of Coevorden aldaar. De relaties liepen aanvankelijk vooral in zuidelijke - Brabantse - of na 1250 ook zuidwestelijke - Vlaamse - richting. Bij dat laatste moeten we vooral denken aan het feit dan in de tweede helft van de dertiende eeuw het Land van Breda zowat een Vlaamse veenkolonie werd terwijl ook de heren van Breda in Vlaanderen bezit en familie hadden. Ik ben dus maar eens in die richting gaan zoeken.

In Vlaanderen?

Dat bracht me in St.-Gillis-Waas, ergens tussen Sint Niklaas en Hulst. Daar was een plaats genaamd Koevoorde waarover op internet uiterst warrige verhalen staan. De koning zou er jaarlijks een groot feest gegeven hebben waar veel kluizenaars op afkwamen. Je ziet het voor je: ieder jaar de trek van uitgemergelde kluizenaars door het land van Reinaert de Vos, om zich in Koevoorde eens flink te goed te doen aan 's konings dis. Niet een typisch kluizenaarsgedrag en ook voor koningen niet echt gebruikelijk. In

de normale literatuur staat een geloofwaardiger verhaal. Er werd hier door Gerwinus, tweede abt van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, in 1105 langs de weg Antwerpen-Brugge en aan de rand van het koningsforeest²⁹ een “kluis” gesticht. In 1123 ging deze kluis over naar de Sint-Pietersabdij van Gent en daarbij werd de naam vermeld: *Cusforda*. Nog in de twaalfde eeuw werd de kluis verheven tot priorij maar in de dertiende eeuw werd ze weer gedegradeerd tot proosdij. Deze proosdij was druk met turfgraverij, maar in de loop van de dertiende eeuw schakelde men over op akkerbouw.³⁰ De oudste vermeldingen van de naam luiden: 1123 *Cusforda*, 1171 *Cosfelt*, 1201 *Coesfort*.³¹

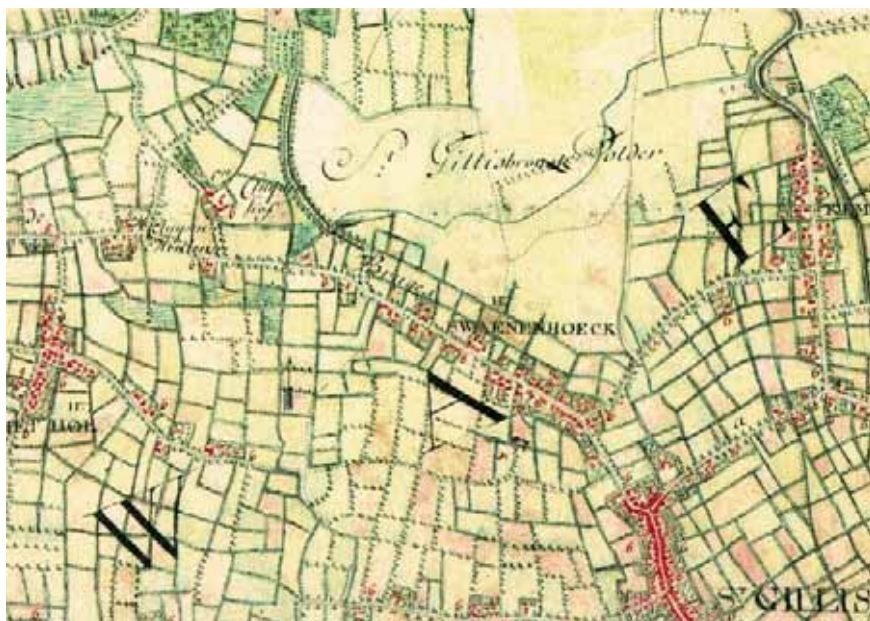
Een flink aantal documenten over dit oord werd al in 1868 gepubliceerd met de andere charters van de Gentse Sint-Pietersabdij. Als we in die reeks op verkenning gaan, blijkt dat de naam *Cusforde* (en varianten) tot 1200 in gebruik was. Van dan af gebruikt men alleen nog *Cluse* (in Wasia). Verder blijkt dat de naam *Cusforda* aanvankelijk voor de kerkelijke institutie of alleen het altaar daarvan gebruikt werd. In de jongste vermelding is het echter nadrukkelijk de naam van een beekje.³² In 1242 werd er een onderzoek gedaan naar de status van het goed *Cluse*, waarvan in 1288 nog eens verslag werd opgemaakt. Dat biedt een kans om te zien of *Cluse* een “meester” in dienst had. In deze latijnse tekst wemelt het van de *magistri*, maar dat zijn allemaal kapittel-kanunniken, of minstens priesters. Er komt geen functionaris met die titel uit *Cluse* zelf aan het woord en ook geen *Arnoldus*.³³ Het ziet er dus niet naar uit dat onze meester Arnoud uit dat kerkelijk bezit *Cluse*, voorheen *Cusforda*, afkomstig is.

Er is nog een bedenking. De naam *Cusforda* komt in allerlei vormen voor, maar er staat nooit helder Koevoorde. Na de “koe” (*cu*) staat er bovendien haast altijd een *-s-*. Dat doet vermoeden dat die “*cu*” helemaal geen koe is, maar iets anders. De oorsprong van deze naam is voer voor naamkundigen. Feit is dat hij later, en ook nu nog, wél als Koevoorde begrepen wordt.

Op de Ferrariskaart (ca 1775) staat twee kilometer ten noordwesten van het straatdorp St.-Giliis-Waas de Cluijzenhof aangegeven, met vlakbij nog wat boerderijen en de Cluijzenmeulen. De Cluijzenhof ligt op het oostelijk einde van de grote dekzandrug in het noorden van Vlaanderen, op 200 meter van de rand van ooit verdrinken landerijen die ongetwijfeld in de Middeleeuwen nog veengrond waren en op de kaart “St. Gillis Polder” heten. De middeleeuwse hoofdweg volgde de dekzandrug en steekt 200 meter ten zuiden van de Cluijzenhof de Loeverbeek over. Dáár moeten we de Koevoorde-als-doorwaadbare plaats zoeken. De moderne kaart laat zien dat juist over, of anders vlak langs, de Cluijzenhof de moderne autoweg Brugge - Antwerpen ligt! Bij de aanleg van het nabijgelegen industrieterrein Kluizemolen kwamen sporen en voorwerpen uit de IJzertijd en Romeinse periode aan het licht. Het is dus maar de vraag of er ter plaatse van de Cluijzenhof nog iets te onderzoeken valt.

Dit Vlaamse Koevoorde was dus een dertiende-eeuws turfgraversoord tussen Sint-Niklaas en Hulst, op 65 kilometer ten zuidwesten van Breda. Mogelijk kwam de bouwer van het Bredase stenen monster daar vandaan, weliswaar niet uit het kloosterbezit zelf, maar misschien uit de omgeving. Dan is hij gewoon met de andere turfjongens meegekomen, terwijl de heren van Breda in die hoek ook wat connecties hadden. Bovendien zien we dat de heer van Breda juist in deze dagen - via tussenperso-

2. Ferrariskaart, ca 1775.

nen - een blok van 258 hectare moer bij Zonzeel aan de Gentse St. Pietersabdij verkoopt.³⁴ Die abdij bezat ook de priorij / proosdij van Koevoorde / Kluize bij St.-Gillis-Waas. We zien dus aanmerkelijk nauwere banden tussen dit Koevoorde en Breda, dan tussen het Drentse Coevorden en Breda. Maar ook nu valt er niets te bewijzen.

Conclusie

Het is dus niet mogelijk om de herkomst van meester Arnoud met enige zekerheid vast te stellen. Van de Koevoorden in Nijnsel, tussen Hilvarenbeek en Mierde en bij het Liesbos zal hij niet gekomen zijn. Maar in het midden van de dertiende eeuw werd er in het Drentse Coevorden gebouwd aan een nieuwe kerk, terwijl ook het Vlaamse Koevoorde met het Kluizenhof-kloostertje een mogelijke herkomst is. Gezien de sterke relatie Vlaanderen - turf - Breda in de tweede helft van de dertiende eeuw, geef ik aan deze laatste mogelijkheid de voorkeur, maar nogmaals: bewezen is er niets!

Literatuur waar naar verwezen wordt

B. Augustijn, . Bijdrage tot het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de Wase Polders', in: *Annalen van de (koninklijke) oudheidkundige kring van het Land van Waas* 80 (1977), 1 - 95.

H. Beijers, en G.-J. van Bussel. 'Van d'n Aabeemd tot de Zwijsput'. *Toponiemen in de cijnskring Helmond vóór 1500 in naamkundig en nederzettingshistorisch perspectief*. (Helmond, 1996).

P.C. Boeren, 'Hambroek en Gageldonk', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 12 (1959), 119 - 137.

P.C. Boeren, *De heren van Breda en Schoten. Ca. 1100 - 1281*. (Leiden, 1965).

M. Dillo,, G.A.M. van Synghel, m.m.v. E.T. van der Vlist. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. II, de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*. (Den Haag, 2000).

D.Th. Enklaar, *Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen. In het licht gegeven door D.Th. Enklaar*. (Utrecht, 1941). (ix, 378 p.) (Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht ; 3e reeks, no. 9)

M. Gysseling, *Corpus van middelnederlandse teksten. I, Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Reeks I, Ambtelijke bescheiden, deel 1 t/m/ 9. Reeks II, Literaire handschriften 1 deel*. (Den Haag, 1977).

H. Hasquin, H., R. van Uytven en J.-M. Duvosquel. *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek. 1 en 2 Vlaanderen en Brussel; 3 en 4 Wallonië*. (Brussel, 1981).

J.M.F. IJsseling, *Inventaris van het archief van het begijnhof te Breda* (Breda, 1966).

J.M.F. IJsseling, 'De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Breda. Aantekeningen over de bouwgeschiedenis', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 21 (1968), 1 - 18.

K.A.H.W. Leenders, 'Gageldonk', in: *Hage* (1977), nr. 21, 3 - 84.

K.H.A.W. Leenders, *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas - Schelde - Demergebied, 400 - 1350. Een poging tot synthese*. (Zutphen, 1996).

K.A.H.W. Leenders, *Cultuurhistorische Landschapsinventarisatie Gemeente Breda*. (Breda, 2006). (ErfgoedRapport Breda 1)

A. van Lokeren, A. van. *Chartes et documents de l'abbaye de S.Pierre à Gand, I*. (Gent, 1868).

J. van Loon, 'De betekenis van toponymische samenstellingen', in: *Naamkunde* 13 (1981), 131 - 187.

V. Paquay, 'Koren en altaren. De ruimtelijke indeling van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Breda voor 1590', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 59 (2006), 116 - 203.

E. Verwijs en J. Verdam. *Middelnederlandsch Woordenboek* (Den Haag, 1885 - 1941). (11 delen).

De twee charters

(Uit Dillo en Van Synghel, 2000)

1090

1269 mei 1

Isabella, vrouwe van Breda, dochter van Hendrik V, heer van Breda, en haar echtgenoot en voogd Arnoud van Leuven verkopen in overleg met de stad Breda ten behoeve van de in aanbouw zijnde kerk te Breda aan meester Arnoud van Coevorden een jaarrente van 30 schelling en 4 penning Leuvens, eertijds door hun voorouders aan de kerk geschonken, tegen een jaarlijkse erfcijns van 2 penning Leuvens.

Origineel

A. Breda, GA, afd. III-21, archief begijnhof te Breda, inv.nr. 471. - Afmetingen: hoogte 135 (rechts 137) + pliek 19 x breedte 187 (onder 190) mm; gaaf bewaard, behoudens de bezegeling.

Aantekeningen op de achterzijde: 1° door 14e-eeuwse hand: A, voer de borcht. - 2° door andere hand: A.

Bezegeling: drie uithangend bevestigde zegels, die aangekondigd zijn, namelijk: S1 jachtzegel van eerste oorkonder, rond (doorsnede zegelveld 54, rand 6 mm), van groene was, rand rechts- en linksonder afgebroken (zie CSN 776), met tegenzegel CS1 wapenzegel van dezelfde, rond (doorsnede zegelveld 19, rand 4 mm), gaaf (zie CSN 777), met randschrift: + CONTRASigillum • DOMINE • DE • BREDA. - S2 ridderzegel van tweede oorkonder, rond (doorsnede zegelveld 55, rand 8 mm), van groene was, rechterzijde randschrift afgebroken (zie CSN 774), met tegenzegel CS2, wapenzegel van dezelfde, rond (doorsnede zegelveld 21, rand 5 mm), heraldische voorstelling afgesleten (zie CSN 775), met randschrift: + Sigillum SECRETI. - S3 monumentaalzegel van de stad Breda, rond (hoogte zegelveld 41, rand 6 mm), van groene was, gaaf (zie CSN 576), met randschrift: + Sigillum • OPIDANORVM [• D]E • BREDA, met tegenzegel CS3, beeldzegel van dezelfde, rond (doorsnede zegelveld 15, rand 4 mm), gaaf (zie CSN 577).

Afschrift

B. 1427, Breda, GA, afd. III-21, archief begijnhof te Breda, inv.nr. 354 = cijnsregister en cartularium van het begijnhof te Breda, fol. 1, onder de rubriek: Eenen brief van XXX s. ende IIII d. Louensche, (onvolledig), naar A.

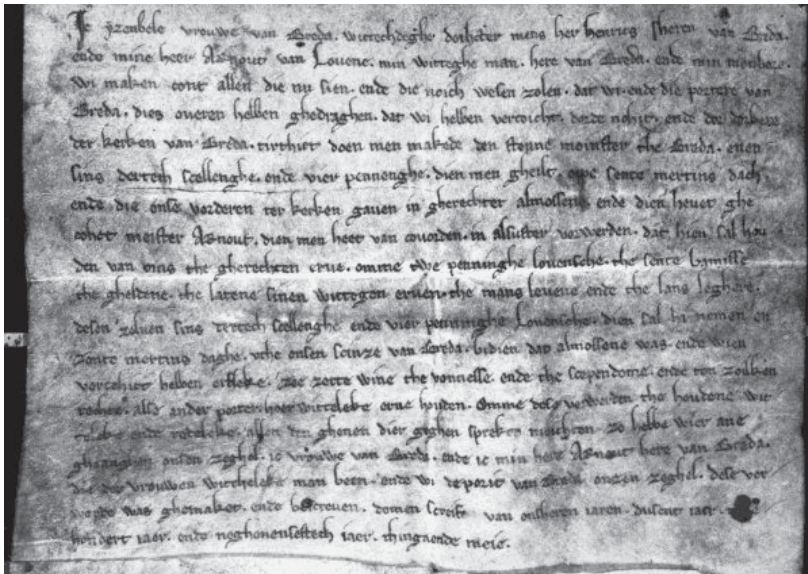
Uitgaven

a. JUTEN, in *Taxandria*, XV (1908), p. 23-24 (met afb. tegenover p. 24), naar A. b. JUTEN, *Cartularium begijnhof Breda*, 1909, p. 2-3, nr. 2, naar A. c. GOETSCHALCKX, *Geschiedenis van Schooten*, I, 1919, p. 131-132, naar a. d. OBREEN - VAN LOEY, in *VMKVA*, 1934, p. 401-402, nr. 28, naar A. e. GYSSELING, *Corpus Middelnederlandse teksten*, I-1, 1977, p. 136-137, nr. 75, naar A.

Regesten

CERUTTI, *Middeleeuwse rechtsbronnen Breda*, I, 1956, p. 31-32, nr. 43. IJSSELING, *Inventaris begijnhof Breda*, 1966, p. 93-94, nr. 2 (met afb. na p. 16). BREKELMANS, in *Jaarboek De Oranjeboom*, XXXII-XXXIII (1979-1980), p. 181, nr. 3.

Ic^a Yzenbele, vrouwe van Breda, wittechdeghe doihcter mins her Henrics, sheren van Breda, ende mine Arnout van Louene, min witteghe man, here van Breda ende min monbore, wi maken cont allen die nu sien ende die noich wesen zolen dat wi ende die portere van Breda dies overen hebben ghedraghen dat wi hebben vercoicht dorde nohit ende dor dorbere der kerken van Breda, tirthiet doen men makede den stenne moinster the Breda, enen sins dertech scellenghe ende vier pennenghe, dien men gheilt oppe sente Mertinsdach ende die onse vorderen ter kerken gaven in gherechter almossene. Ende dien hevet ghecohct meister Arnout dien men heet van Couorden, in alsucter vorwerden dat hien sal houden van oins the gherechten erve omme twe penninghe Louensche the sente Bamisse the gheldene, the latene sinen wittegen erven the mans levne ende the lans leghere. Desen zelve sins dertech scellenghe ende vier penninghe Louensche dien sal hi nemen en zonte Mertinsdaghe uthe onsen scinze van Breda. Bidien dat almossene was ende wien vercohicht hebben erfleke, zoe zette wine the vonnesse ende the scependome ende ten zoilken rechte also ander porter hoer witteleke erve houden.

Omme dese vorwerden the houdene wittleke ende redeleke allen den ghenen dier geghenspreken moichten, zo hebbe wier anegheanghen onsen zeghel ic, vrouwe van Breda, ende ic, min here Arnout, here van Breda, die der vrouwen wittheleke man been, ende wi, de porit van Breda, onzen zeghel.

Dese vorworde was ghemaket ende bescreven domen screife van ons Heren iaren dusent ier twehondert ier ende neghenensestech ier, thingaende meie.

(S1+CS1) (S2+CS2) (S3+CS3)

1296

1291 december 24

Schepenen van Breda oorkonden dat Ida, dochter van meester Arnoud, en haar echtgenoot en voogd Gerard van Haembroec verkopen aan Heilwig de Thimo, meesteres van het begijnhof te Breda, een jaarlijkse erfrente van 30 schelling Leuvens en 4 penning uit de cijns van de heer van Breda.

Origineel

A. Breda, GA, afd. III-21, archief begijnhof te Breda, inv.nr. 472. Afmetingen: hoogte 89 (rechts 77) x breedte 140 (onder 132) mm; gaaf bewaard, behoudens de bezegeling.

Aantekeningen op de achterzijde: 1° door 14e-eeuwse hand: Domino terre XXX solidos IIII denarios Louanienses. 2° door 16/17e-eeuwse hand: Geteeckent mette lettere A.

Bezegeling: twee bevestigingsplaatsen (met afhangende strook perkament), vermoedelijk voor de twee aangekondigde zegels van de oorkonders (LS1 en LS2).

Vertaling

B. 1427, Breda, GA, afd. III-21, archief begijnhof te Breda, inv.nr. 354 = cijnsregister en cartularium van het begijnhof van Breda, fol. 1, onder de rubriek: Eenen anderen scепенbrief van den selven chiinse, vertaling (onvolledig), van A.

Uitgaven

a. JUTEN, *Cartularium begijnhof Breda*, 1909, p. 5-6, nr. 4, naar B. - b. CERUTTI, *Middeleeuwse rechtsbronnen Breda, I*, 1956, p. 58-59, nr. 73, naar A.

Regest

IJSSELING, *Inventaris begijnhof Breda*, 1966, p. 95, nr. 4.

Universis^a presentis littere scriptum visuris vel auditoris Witemannus dictus de Ghinneken et Henricus dictus Euergher, scabini in Breda, salutem et veritatis testimonium perhibere.

Patefiat universis tam presentibus quam futuris quod Ida filia magistri Arnoldi bone memorie et eius maritus Gerardus dictus de Haembroec, tamquam eius tutor, coram nobis constituti vendiderunt domicelle Elewigi dicte de Thimo, magistre curie beginarum in Breda, ad opus beate Katherine virginis, in honore cuius est^b capella ibi-

dem fundata, XXX solidos Louanienses et^c IIII^c denarios^c apud Breda ex sensu^d domini de Breda singulis annis perpetue capiendos. Et in prefatis XXX solidis annuatim sumendis predicta Ida et ipsius maritus *Gerardus* antedictus prelibatam domicellam Elewigem firmaverunt per sententiam scabinorum sicuti postulat ordo iuris.

Et ut hoc stabile permaneat et sine calumpnia, presentes litteras apertas sigillorum nostrorum karactere dignum duximus roborandas.

Datum anno Domini M^o CC^o LXXXI°, in vigilia Natali Domini.

(LS1) (LS2)

AANTEKENINGEN

1. Dillo en Van Synghel, 2000, nr. 1090; zie ook IJsseling, 1968. Die doet helemaal niets met deze oorkonde en begrijpt hem m.i. ook verkeerd.
2. Dillo en Van Synghel, 2000, nrs. 924, 925.
3. Dillo en Van Synghel, 2000, nrs. 937, 938. Deze oorkonden zijn in het verleden zowel op 1213 als globaal op 1210 gedateerd.
4. Leenders, 2006, 27 - 28; 129 - 130.
5. Boeren, 1965.
6. Verwijs en Verdam, 1885 - 1941, onder "monster".
7. Gysseling, 1977, nr. 81.
8. Paquay, 2006.
9. Mededelingen Hans Koopmanschap, juni 2006. Zie ook De Stem, zaterdag 22-2-1997.
10. Dillo en Van Synghel, 2000, nr. 999.
11. Leenders, 1996, 411, begin gedateerd 1245 - 1255.
12. IJsseling, 1966, 7 - 8.
13. Archief begijnhof te Breda, inv.nr. 354, fol. 1.
14. Dillo en Van Synghel, 2000, nr. 1296, het verband wordt door hen niet aangegeven, maar wel door IJsseling, 1966!
15. *ad opus beate Katerine virginis, in honore cuius est capella ibidem fundata*
16. IJsseling, 1966, 177.
17. *in manso Henrici Theteringhe in Vlystrate* (te Antwerpen), 1274, maart 21, Bijdragen tot de geschiedenis Brabant 14, 292.
18. Zie over Hambroek verder in: Boeren, 1959; Leenders, 1977.
19. Gysseling, 1977, nr. 47.
20. Gysseling, 1977, nr. 664 ao 1286.
21. Gysseling, 1977, nr. 542.
22. Gysseling, 1977, nr. 14*, ao. 1254, uit de Statuten van de broederschap van Sint-Elooi (smeden) te Mechelen: Ende daer toe die meester die den cnape onfaen hadde ende te dienste gheset.
23. Gysseling, 1977, nr. 232, ao. 1278: Ende wi die meesters siin van den elegen ghest van sente niclaus van ghent; Gysseling, 1977, nr. 550, ao 1284: broeder Lambrecht meester van den houe van der does.
24. Enklaar, 1941, nrs. 72 en 78.
25. Beijers en Van Bussel, 1996, 288.
26. <http://www.rkcoevorden.nl/parochie-geschiedenis.htm>
27. Aldus ca 1650 Ds. Piccardt. <http://www.coevorden.nl/web/show/id=131318>.
28. Zover ik in Archis kan zien, werd er nooit opgegraven.
29. Geen "feest", maar een "foreest", een domeinbos.
30. Hasquin, Van Uytven en Duvosquel, 1981, deel2, 988 - 989 Sint-Gillis-Waas; Augustijn, 1977.
31. Van Loon, 1981, 131 - 187.
32. Van Lokeren, 1868, nr. 384 van 1198-1201.
33. Van Lokeren, 1868, nr. 936.
34. In 1267: Dillo en Van Synghel, 2000, nrs. 1067, 1068